

OSMANLI EVLERİ ÜZERİNE YENİDEN DÜŞÜNMEK: 18. YÜZYILDAN DAHİLİYELİ-HARİCİYELİ BEŞ İSTANBUL EVİ ÖRNEĞİ

Hatice Gökçen ÖZKAYA*

Alındı: 15.04.2016; **Son Metin:** 08.09.2017

Anahtar Sözcükler: Ev; İstanbul; 18. yüzyıl; dahiliye; hariciye.

1. Tarihsel ve toplumsal çeşitlenme ve farklılaşmalar yokmuşçasına, Osmanlı'nın her dönemi, coğrafi olarak her bölgesi ve toplumsal olarak herkes için geçerli olabilecek bir "Türk evi" kurgusu, böyle bir yaklaşımın bir göstergesidir. Celal Esad'la (1928) başlayan ve Eldem'in (1954) plan tipleri üzerinden yaptığı sınıflamalarla iyice açıklığa kavuşacak olan bu kurguda, evlerdeki farklılaşmalar, yalnızca iklim koşulları ve yerel malzemeler gibi çevresel etmenler üzerinden okunur. Türk evi, bölgesel özelliklere göre çeşitlilik gösterecektir. Eldem'le aynı dönemlerde İTÜ'de yapılan akademik çalışmalarla birlikte farklı kentlerdeki geleneksel konuta dair yapılan çok sayıda inceleme ve araştırmanın da benzer bir çizgide devam ettiği söylenebilir. Bu çalışmalardan birkaçı için İTÜ Mimarlık Fakültesi'nde Çakıroğlu'nun (1954) Kayseri evleri, Berk'in (1951) Konya evleri üzerine yapmış oldukları çalışmalar ile Kuban'ın (1966, 15-20) malzeme koşulları ve konutlar arasındaki ilişki üzerine yazdığı makale ve Küçükerman'ın (1985) kitabı örnek olarak gösterilebilir.

2. Tırnak içine alınan ifade, Tanyeli (1996, 57)'nin makalesinden alıntıdır.

Türkiye'de Osmanlı dönemi konut çalışmaları ağırlıklı olarak ayakta duran örnekler üzerinden ilerlemiş ve bu yapıların büyük ölçüde 19. yüzyıl ve sonrasına ait olması nedeniyle, önceki dönemlere ait mimari ürünler, günümüze ulaşan sınırlı yapı stoku üzerinden anlamlandırılmaya çalışılmıştır. Belli bir tipoloji oluşturmak veya var olan tipolojik çalışmalarla ilişkilendirmek üzerine kurgulanan bu çalışmalarda konutlara, bugünün çerçevesinden ve 19. yüzyıl örnekleri üzerinden düşünülerek, geçmişin dünyasına ait olmayan özellikler yüklenmiştir (1). Yani, Osmanlı konutu, Tanyeli'nin (1996, 57) deyiimiyle "idealizasyonlar ve anakronizmalar çerçevesinde" kavranmaya çalışılmıştır (2). Bu durum, son yıllara kadar mimarlar ve mimarlık tarihçilerinin, konutu yalnızca yapıma özgü olanla sınırlı tutmaları, konutu var eden ve konutta var edilen gündelik yaşam pratiklerini dikkate almamaları, Osmanlı alfabetiyle yazılmış olması ve yayınlanmamış olmasından dolayı Osmanlı yazılı belgelerinden kolaylıkla yararlanamadıkları için bunları göz ardı etmelerinden kaynaklanır.

Öte yandan son yıllarda Osmanlı yazılı belgelerine başvuran araştırmacıların artmasıyla eleştirel bakışlarla yeniden değerlendirilmeye başlanan konuta dair, belgelerde hiç de idealize edilemeyecek, tahmin edilenden çok daha fazla çeşitliliğin olduğu tablolarla karşılaşılmaktadır (3). Bu çalışmalar arasında yazar tarafından hazırlanan doktora tezi de bulunmaktadır ki, burada incelenecek evler o çalışmadaki malzeme içerisinde seçilmiştir (4). Söz konusu çalışmada 1742-1765 yılları arasında İstanbul Ahkâm defterlerinin istibdal kayıtlarında yer alan evler incelenir (5). Ahkâm defterleri, 18. yüzyılın ortalarından itibaren belli konulara odaklanan şikayetler veya sorunlarla ilgili Divan-ı Hümayun'dan çıkan hükümlerin yer aldığı defterlerdir. Bu defterlerde vakıflarla ilgili hükümler arasında önemli bir yer tutan istibdal kayıtları, evlere dair zengin bir malzeme oluşturur. İstibdal, mülk değiş tokuşu anlamına gelir. Bu uygulamayla, vakıflar, vakıf için yararlanılamaz hale gelmiş olan ve satamadıkları için ellerinden çıkaramadıkları gayrimenkullerini, şahısların mülkleriyle değiş tokuş ederlerken; mülk sahibi şahıslar da çoğunlukla

* Department of Architecture, Faculty of Architecture, Suleyman Demirel University, Isparta, TURKEY.

3. Söz konusu araştırmacılar ve çalışmalarından birkaçı örnek olarak verilebilir: Yerasimos'un 16. Yüzyıl İstanbul evleri üzerine makalesi (2006, 307-33), Faroqhi'nin Türkçesi "Orta Halli Osmanlılar" başlığıyla basılan Ankara ve Kayseri'deki 17. Yüzyıl ev sahipleri ve evlerine ilişkin kitabı (2009), Tanyeli'nin Osmanlı dönemi konutlarında barınma standartları (1996, 57-71) ve İstanbul konutlarının konfor ve lüksleri üzerine kaleme aldığı (2006, 333-49) çeşitli makaleleri, 18. Yüzyıl İstanbul'unda barınma kültürü ve yaşam koşulları üzerine tarafımca hazırlanan ve 2015 yılında bir kitap olarak yayınlanmış olan doktora tezi (2011), Güneç'in 19. Yüzyılın ortalarında Mardin'de barınma kültürüne ilişkin yüksek lisans tezi (2014), Halaç'ın Kütahya ve Konya'nın Osmanlı dönemi konutları üzerine hazırladığı doktora tezi (2010) ve makalesi (2012, 1437-48).

4. Söz konusu tez, 2015 yılı Aralık ayında "18. Yüzyılda İstanbul Evleri Mimarlık, Rant, Konfor, Mahremiyet" başlığı altında bir kitap halinde yayınlanmıştır.

5. İstibdal hükümlerinin de yer aldığı bu defterler için bakınız: İBB (1998), İstanbul Ahkâm Defterleri İstanbul Vakıf Tarihi 1 (1742-1764), İstanbul Araştırmaları Merkezi Yayınları, İstanbul.

6. İstibdal uygulaması ile ilgili detaylı bilgi için yazarın doktora tezi olan Özkaya (2011)'e, özellikle sayfa 8-22 arasındaki bölüme bakılabilir.

kiracı olarak sakin oldukları vakfa ait yerleri, yerlerine başka mülkler vermek suretiyle mülk edinebilirler (6). İstibdal uygulaması, çoğunluğu ev olan mülkler arasında bir takas işlemi olduğu için, belli bir ekonomik güç gerektirir. Bu nedenle kayıtlara konu olmuş evler, orta ve üst gelir grubu kentlilerin oluşturduğu bir toplumsal kesimin mülk sahibi oldukları veya kiracı olarak oturdukları evlerdir. Sözü edilen çalışma da, bu evlere dair edinilen bilgiler üzerinden yapılan sayısal analizler ve analizler sonucu elde edilen istatistikî verilerle İstanbul'un kent dokusunun yoğunluğunu, kent sakinlerinin sosyo-ekonomik durumlarına ve etno-dinsel yapılarına göre kent içindeki dağılımını, evlerin kıymet ve kira değerlerinden yola çıkarak kentteki barınma koşullarını ve mekân bileşenlerinin analiziyle barınma standartlarını değerlendirir. Bu değerlendirmeler, sözü edilen konular bağlamında kent içindeki yoğunlaşma ve dağılımlar hakkında fikir edinmeyi, farklı bölgeler arasında karşılaştırmalar yapmayı olası hale getirir. Ancak tarihsel çalışmalarda kullanılan her yöntemin sınırlılıkları vardır ki, sayısal analiz ve istatistiksel verilerle değerlendirme yöntemi de, her bir evi tüm verileriyle bütüncül olarak görmeye izin vermez.

Bu düşünceden hareketle bu makale ise, konuları sayısal veriler üzerinden değerlendiren bu çalışmanın malzemesini kullanmakla birlikte, onun bir uzantısı olmak yerine, orada ele alınmayan yeni bir yöntemle aynı malzemeye farklı bir gözle bakmayı dener. Her bir evin elde edilen verileriyle birlikte tekil olarak incelenmesi, yani kullanıcı, komşuları ve iç mekân bileşenleri gibi unsurlarıyla evlerin bütüncül olarak değerlendirilmesi, genel değerlendirmelerin her ev için geçerli olup olamayacağını görmeyi sağlar. Böyle bir inceleme, eve ilişkin bilinenlerin her bir evle birlikte yeniden sorgulanır hale geldiğini, bir evdeki düzenlemenin, diğerine dair yapılan saptamaları altüst ettiğini görmeye neden olur ki, bu durum da aslında Osmanlı'da ev konusunun kapılarını yeniden aralar. Dolayısıyla bu deneme, geleneksel evlerle ilgili yaygın olan görüşün aksine, birbirine benzer özellikler gösteren, benzer koşul ve standartlara sahip görünen ve bu ortak özelliklerinden referansla belli tipler üzerinden anlaşılmaya çalışılan evlerin dahi aslında tahmin edilenden çok daha fazla çeşitlilik barındırdığını, bilinenleri her defasında yeniden sorgulamak gerektiğini ve her bir evin farklı bir tarihsel öyküye sahip olduğunu göstermeyi hedefliyor.

Bu hedef doğrultusunda, makale, istibdal kayıtlarında mekân tarifleri verilen ve tariflerden kat sayısı tespit edilebilen 222 evin yaklaşık olarak %20'sini oluşturan, her biri dahiliye ve hariciye olmak üzere iki bölüm içeren evler arasından seçilen beş ev örneği üzerine odaklanır. Kent içerisinde barınma koşulları ve standartları yüksek evler arasında sıralanabilecek olan Dahiliyeli-hariciyeli evler, mahremiyetin ele alınışı açısından önemli ipuçları barındıran, farklı niteliklere sahip ve bu nedenle de farklı isimlerle adlandırılmış bölümleri olan özel bir ev tipine işaret eder. Bu farklılaşmanın daha net anlaşılması için inceleme yapılan evlerin öncelikle mümkün olduğunca fazla veriye ulaşılabilen örnekler olmasına dikkat edilmiştir. Seçimde gözetilen diğer ölçüt de, evlerde birbirinden farklılaşan durumları örneklemesidir. Seçilen her bir ev, birbirleriyle çelişkili veya anlaşılması zor düzenlemelerin; kuşku uyandıran, bilinmeyen ve kimi zaman istisnai olabilecek durumların var olabileceği evlerdir. Birbirlerine benzeyen düzenlemelere sahip evlerin yanı sıra, farklılaşan düzenlemelerin de olduğunu göstermek ve bugüne kadar var olan bilgileri sorgulamak, bildiğimizi sandığımız konuları altüst ederek yeniden düşünmek için böyle bir seçme yapılmıştır. Dolayısıyla burada amaç, 18. yüzyıl İstanbul evlerini anlamaya başlamak için, benzer tipte olsa bile

7. Dahiliye ve hariciye, bağımsız binalar olup olmadıkları bilinemediğinden, tekil bir yapıda farklı kat sayıları olan iki ayrı bölüm şeklinde de var olabileceği düşüncesiyle, "bölüm" olarak nitelendirildiler.

8. Faroqhi'nin (2009, 123-27) çalışmasında dikkat çeken "Çift avlulu evler" adlandırmasına, Yerasimos (2006, 313) da dahil olmuştur. Ancak onun incelemesinde ikiden fazla avlusu olan evler de tartışmaya dahil edilmiştir.

her evin farklı bir öyküsü, tarihselliği olduğunu göstermek; farklılıkların, çeşitlenmelerin, istisnai olanların anlattıklarına dikkat çekerek bugüne kadar eve ilişkin bilinenleri sorgulamak, bilinmeyenlerle ilgili yeni sorular sormaktır. Pek çok bilinmeyen varken, bu farklılıkları ortaya çıkarmanın ve tanımlamanın bile çok zor olduğunu söylemek gerekir. Bu açıdan Osmanlı döneminde barınma kültürü ve standartlarına, ev içi kullanım kalıplarına dair fikir yürütmek, bununla ilişkili mekân bileşenlerini çözmek için henüz başlangıç aşamasındayız, bu makale de dolayısıyla böyle bir aşamada ifade buluyor.

DAHİLİYE VE HARİCİYE AYRIŞMASI ÜZERİNE

Dahiliye ve hariciye olmak üzere iki farklı bölümü olan evler, Osmanlı belgelerinde ve konut araştırmalarında sıklıkla karşılaşılan, ancak henüz bilinmeyi çok olan bir ev tipidir. Ancak yine de elde bulunan verilerle, dahiliye ve hariciye bölümlerinin farklı isimlerle anılmasındaki neden ve bu farklılaşmanın iç mekânlardaki yansımalarının nasıl olduğu, ne ile ilişkilendirilebileceği üzerinde düşünmeye başlamak mümkün (7). Bunun için öncelikle dahiliye-hariciye bölümleriyle ilişkili olarak bugüne kadar yapılmış çalışmalardan söz etmekte yarar var. 16. ve 17. yüzyıl Kadı Sicilleri (İSAM, 2012) ve Vakıf Tahrir Defterleri'nde (Canatar, 2004 ve Barkan, Ayverdi, 1970) de geçen bu terimler "duvarlı yer veya avlu" (Yüksel 2005, 95) anlamına gelen "muhavvata" terimiyle birlikte kullanıldığı için, kimi araştırmacılar, bu evleri, çift avlulu evler olarak nitelemiş ve bu avlular arasında işlevsel bir ayrışma olup olmadığını tartışmışlardır (8). Ca'fer Efendi'nin 1614 tarihli Risâle-i Mimâriyye'sinde de bu bölümler, avlularla birlikte şöyle tariflenmiştir:

"...Muhavvata-i dâhiliyye arabîdir, fârisîde cây-i dîvârîn-i enderûnî, türkîde iç havlı demektir, Muhavvata-i hâriciyye arabîdir, fârisîde cây-i dîvârîn-i bîrûnî türkîde taşra havlı demektir" (Yüksel, 2005, 95).

Faroqhi (2009, 123-7), 17. yüzyılın sonlarında varlıklı Kayserililerin sahip olduğu bu evlerde avlular arasındaki ayrışmanın Osmanlı saraylarının ve zaviyelerinin bir özelliği olan işlevsel bölünmeyi alçakgönüllü bir ölçekte taklit ettiğini belirtir. Dış (hariciye) avlunun hayvan barınağı gibi hizmete yönelik bazı fonksiyonların daimi yaşanılan odalardan uzaklaştırılmasını sağladığından, misafirlerin de burada ağırlandı olabileceğinden söz eder. Ancak bu durumun dışına çıkan ev örnekleri olabileceğini de sözlerine ekler. Yerasimos (2006, 324-5) da, İstanbul'da 16. yüzyılda dahiliye ve hariciye olarak farklılaşan iki avlulu evlerle, bu şekilde adlandırılmayan ikiden fazla avlusu bulunan evleri birlikte inceler. Dahiliye olarak adlandırılan avlunun evin sakinlerinin yaşam alanı, hariciye olarak adlandırılan avlunun hizmet alanı olduğunu ve misafirleri ağırlama için kullanılan mekânlara açıldığını söyler ve bu tip evlerde umumi alandan mahrem alana bu şekilde bir geçiş oluşturulduğundan söz eder. İki den fazla avlusu bulunan ve avluların dahiliye ve hariciye terimleriyle tariflenmediği evlerde ise, Yerasimos (2006)'a göre böyle bir işlevsel ayrışmaya gidilmemiştir. Aslına bakılırsa dahiliyeli-hariciyeli evlerde de ayırımın işlevsel bir ayrışma olması kuşkuludur. Tanyeli (1996, 63) "içli-dışlı ev" olarak adlandırdığı bu evlerde, ayrışmanın neye referans verdiğinin tam anlaşılmadığını belirtirken benzer bir kuşkuyu dile getirir ve ağırlıklı olarak mahremiyet kalıpları üzerinde durur. Bu makaledeki düşünce de mahremiyet kalıpları üzerinden konuya yaklaşmanın anlamlı olacağı yönündedir ve ele alınan örneklerde karşılaşılan durumlar bu düşünceyi destekler niteliktedir.

Bu noktada dahiliye ve hariciye bölümlerini, harem ve selamlık ile eşanlamlı olarak kullanan araştırmacılara da değinmek gerekir. Söz konusu kişiler, özellikle günümüze ulaşmış konut yapıları üzerinde inceleme ve araştırma yapan, dolayısıyla ağırlıklı olarak 19. yüzyıl konak yapılarına odaklanan araştırmacılar ve makalenin başında değinilen anakronik yaklaşımlarla bu bölümleri anlamlandırır. Sözen (2001, 123), Osmanlı Dönemi'nde harem ve selamlık olarak ayrılan evlerde harem için "dahiliye" ve selamlık için "hariciye" teriminin kullanıldığından söz eder. Benzer şekilde "Harici" terimini "selamlık" ile eşanlamlı olarak değerlendiren Eldem (1984, 20) de, Türk Evi'ni kurgularken, bu evlerin en karakteristik taraflarından birinin çeşitli bölümlerin birleşmesiyle oluşan plan kompozisyonları olduğunu belirtir. Büyük evlerin kadın ve erkeğin ayrı ayrı kullanımlarında olan, bazen *mabeyn* denilen bir ara mekân aracılığıyla da birleşebilen, harem ve selamlık olmak üzere iki bölümün birleşmesiyle veya daha fazla sayıda evin bir araya gelmesiyle oluştuğundan bahseder. Kuban'ın (1994, 50-5) harem ve selamlık bölümleriyle ilgili verdiği bilgiler de Eldem'e bağlı kalmıştır.

Öte yandan bu çalışmanın konusunu oluşturan belgelerdeki 18. yüzyıl İstanbul evlerine bakıldığında ise, incelenen iki bölümlü evlerde her zaman çift avluyla karşılaşmadığı gibi, dahiliye ve hariciye terimlerinin, aslında kamusal ve mahremiyet ile ilişkili olsalar da 19. yüzyıldaki harem ve selamlıktan daha farklı anlamlara göndermeleri olduğu görülür. Buradaki ayrışma, kadın ve erkeğin ayrı ayrı kullanımına açık olmasından farklı bir bölünmeye işaret eder. İncelenen 319 ev arasında yalnızca bir örnekte selamlık odası vardır ve o da dahiliyeli-hariciyeli bir evde değil, üç katlı bir evde bulunur (Özkaya, 2011, 168). Bu örnek bile buradaki durumun 19. yüzyıl konaklarından farklı olduğunu gösterir.

Bunun yanında Tanyeli'nin (1996, 431-2), bir bürokrat sarayından verdiği örnekte bileşenlerin dahiliye ve hariciye olarak tanımlanmasındaki unsurun kamusal yaşama açıklık düzeyleri olduğu saptaması burada tartışmaya değer gözüktür. Örnekteki sarayın kamusal nitelikte olan ve bürokratik-yönetimsel pratikler için kullanılan kesimine dış (hariciye) avlu, özel yaşama tahsis edilmiş kesimine iç (dahiliye) avlu denilmesinden yola çıkarak, bu çalışmadaki ana düşünce evlerdeki bölümlerin kamusal yaşama açıklık düzeylerine göre bir kademelenme ile düzenlendiği yönündedir. Diğer bir deyişle, bu çalışma, kentten başlayarak konutun iç mekânına yani en kamusal, en mahrem olana doğru kademe kademe geçildiği; sokaktan hariciyeye, hariciyeden dahiliyeye, bölümlerin iç mekânlarında da belki alt kattan üst kata, hep bir öncekinden daha mahrem alana doğru ara mekânlardan geçilerek ulaşıldığı varsayımına yaslanır.

Bu noktada varsayımı güçlendiren, kent ile ev arasındaki bir ara kademe olan sokaklardan/yollardan da kısaca söz etmekte yarar var. Osmanlı döneminde kamusal bağlamında farklı nitelikleri olan iki yol tipi bulunurdu ki bunlardan biri *tarik-i âmm*, diğeri *tarik-i hâss* olarak adlandırılıyor (9). *Âmm* kelimesi "umumi, genel, herkese ait" (Devellioğlu 2007, 32) anlamındadır ve bu tanımdan yola çıkılarak *tarik-i âmm* da umumi, kamuya açık, dolayısıyla kamusal denilebilecek bir niteliğe sahip yol demektir. Öte yandan, *tarik-i hâss*, "bir veya birkaç eve mahsus sokak" anlamına gelir (Devellioğlu, 2007, 1034) ve kullanım hakkı, yalnızca bu evlerin sakinlerine ait olan yollar olup, sakinlerin ortak mülkü olarak değerlendirilir (10). Bu özelliklerinden dolayı özel bir nitelik taşıdıkları, *tarik-i âmm* ile ev arasında da bir ara kademe oluşturdukları söylenebilir.

9. Bunlar, Ahkâm defterleri, Kadı sicilleri ve Vakıf Tahrir defterleri gibi bu çalışmada kullanılan yazılı kaynaklarda karşılaşılan İstanbul kentindeki yol tipleridir. İstanbul'da bunlar dışında herhangi bir yol tipiyle daha karşılaşmamıştır.

10. Pek çok çalışmada çıkmaz sokak (*cul-de-sac*) diye anılan ve bir ucu açık, ancak diğer ucu gayrimenkullere açılan yollar da *tarik-i hâss*'in daha sonraki dönemlerde dönüştüğü bir sokak biçimine işaret ediyor. Schacht (1964, 141), çıkmaz sokağın bitişik olan mal sahiplerinin müşterek mülkü olduğunu belirterek, bu tür sokakları kamu mülkü olan caddelerden ayırır. Ayrıca, Faroqhi (2009, 50) herkese açık olmayan bu yolların geçit hakkı bulunduğunu belirtir.

Buna göre, yollarda görülen bu kademeli geçiş, eve girdikten sonra da hariciye ve dahiliye bölümleriyle benzer şekilde sürdürülür.

Bu konuda istisnai anlatımı olan bir ev (1/190/855 no'lu hükümde) var ki, kademeli geçiş konusunda aydınlatıcı bilgiler veriyor. Bölümlerin bağımsız binalar şeklinde bulunduğu bu evde,

“...fevkânî ve tahtânî büyü-tü adîdeyi muhtevî hâriciyye itibâr olınan mülk menzil ile tarîk-ı hâss-ı mezkûr üzerinde köpri ile geçilüp... fevkânî ve tahtânî büyü-tü adîdeyi muhtevî dâhiliyye itibâr olınan mülk menzili...” (İBB 1998, 42)

şeklindeki anlatımdan evin ilk girişinin hariciyeden olduğu, hariciye ve dahiliye arasında *tarîk-i hâss* bulunduğu ve bu yol üzerinden bir köprü ile dahiliyeye geçildiği anlaşılıyor. Ayrıca, diğer dahiliyeli-hariciyeli evlerden farklı olarak her iki bölümün komşuları da ilginç bir biçimde ayrı ayrı tarif ediliyor. Bu tarife göre, hariciye binası iki taraftan *tarîk-i âmm*, bir taraftan *tarîk-i hâss*, bir taraftan da başkasına ait bir ev ile dahiliye binası ise iki taraftan *tarîk-i hâss*, bir taraftan *tarîk-i âmm* ve bir taraftan da başka birisine ait bir mülk ile komşudur. Bu durumda yukarıdaki anlatımla birlikte düşünüldüğünde, hariciyenin girişine de *tarîk-i âmm*'dan ulaşıyor olmalı. Dolayısıyla bu ev, makalenin varsayımını güçlendiren bir örnek olarak, hariciye ve dahiliye bölümlerinin birbirleriyle, yollarla ve çevresiyle nasıl ilişkilendirildiğini ve dahiliyeye kademeli olarak nasıl ulaşıldığını gösteriyor.

Bunun yanı sıra, incelenen dönemde kent genelindeki diğer evler gibi, dahiliyeli-hariciyeli evlerin her iki bölümü de nadiren bir, ağırlıklı olarak iki ve üç katlı olduğu için, katlar arasında da mahremiyete bağlı bir kademelenme söz konusu olabilir. Ancak buna dair kesin bir yargıya varmak çok zor olacağından, incelenen örnekler üzerinden konuya yaklaşmak daha anlamlı olacaktır.

Bölümler arasındaki ayırım konusunda, iç mekânlar da fikir vericidir. Bu mekânlara göre bölümler karşılaştırıldığında, oda, sofa, mabeyn odası, cihannüma odası, köşk, tahtapuş, sofa, kenif, dehliz, abdesthane ve muhtb her iki bölümde de yer alabilen mekân bileşenleri olarak göze çarpıyor. Öte yandan, hamam, camekân odası, cameşuyhane, matbah, fırın ve mağsel yalnızca dahiliyede, ahır ise yalnızca hariciyede bulunan bir bileşen durumundadır (11). Bunun yanında bahçe, su kuyusu ve kilerin de ağırlıklı olarak dahiliye bölümünde yer aldığı söylenebilir. Böyle bir tablo, dahiliye ve hariciye bölümleri arasında bir ayırım olduğunu gösterir niteliktedir. Ancak görülen o ki, bu ayırım, hizmet alanlarının hariciyede, oda ve sofa gibi yaşama mekânlarının dahiliyede yer alması şeklinde vuku bulmuyor (12). Örneğin, ahırın hariciye bölümünün bir bileşeni olmasına karşın, burada hariciye hizmet ve depolama alanına ayrılan bir yer değildir (13). Anbar, kiler, muhtb, kömürlük gibi depolama mekânlarının yalnız hariciyede değil, dahiliye bölümünde de bulunabilen bileşenler olması bunun en açık göstergesidir. Bu nedenle iki bölüm arasında işlevsel olandan farklı bir ayırım söz konusudur. Aynı şekilde evlerde harem, selamlık gibi bir ayırımın olduğuna ilişkin bir ipucu da yoktur. Harem ve selamlık terimleri Osmanlı dilinde 18. yüzyıl öncesinde de var olmasına rağmen, bu evlerdeki bölümler bu şekilde adlandırılmıyorlar (14). Ancak yine de ev içinde kamusal-özel mekân kademelenmeleri olduğu söylenebilir. Örneğin, hamam, matbah gibi mekânların dahiliyede yer alması, bu bölümün evin daha mahrem bir bölümünü oluşturduğunu gösteriyor olmalıdır. 18. yüzyıl İstanbulluları için bu mekânlar, evin özel alanını ilgilendiren yerler olarak, evin kamusal en uzak kısmında yer

11. Bileşenlerin her birinin nasıl mekânlar olabileceği hakkında detaylı tartışma için Özkaya (2011, 164-255)'e bakılabilir.

12. İdealize edilmiş Türk evinde alt kat hizmet ve depo alanlarına, üst katlar yaşama mekânlarına ayrılır. Ancak, işlevsel olan bu ayrışma buradaki örneklerle örtüşmüyor.

13. Ahırın ağırlıklı olarak hariciyenin bir bileşeni olması durumu, 17. yüzyıl Ankara ve Kayseri evlerinde de geçerlidir. Konuyla ilgili tespit için Faroqhi (2009, 126)'ye bakınız.

14. Selamlık odası diye adlandırılan bir oda olmasına rağmen, incelenen bu ev tipinde böyle bir odaya hiç rastlanmadı.

15. Kiracılık konusu ile ilgili detaylı bilgi için Beyaztaş (2001) ve Akgündüz (1996)'e bakılabilir.

16. Hatta bazı durumlarda arsanın kiracısı, ama binaların mülk sahibi olabildikleri için evlerin bu kişilerce inşa ettirilmiş olma durumu dahi var (Özkaya, 2011, 31-85).

17. Hadikatü'l Cevami'de geçen Çoban Çavuş Mescidi'nin bulunduğu mahalledir. (Ayvansarayı Hüseyin Efendi, Ali Satı Efendi ve Süleyman Besim Efendi, 2001, 116). Müller-Wiener (2001) haritasında da E7/17'de bu mescidin yeri gösterilmiştir.

alırlar. Sonuç olarak, dahiliye bölümü evin dışı, kamusal kapalı, daha mahrem kısmı iken, hariciye bölümü dışı, yani kamusal alana daha açık kısımdır ve evde sokaktan girdikten sonra, mahrem kısma da geçmeden önceki bir ara kademeyi oluşturur. Örnekler üzerinden bu tartışmaların irdelenmesi ve mekân bileşenlerinin nasıl bir araya geldiklerinin incelenmesi de bilinmeyenlerle ilgili yeni sorular sormayı, konuya açıklık getirmeyi sağlar.

HACI MUSTAFA'NIN EVİ

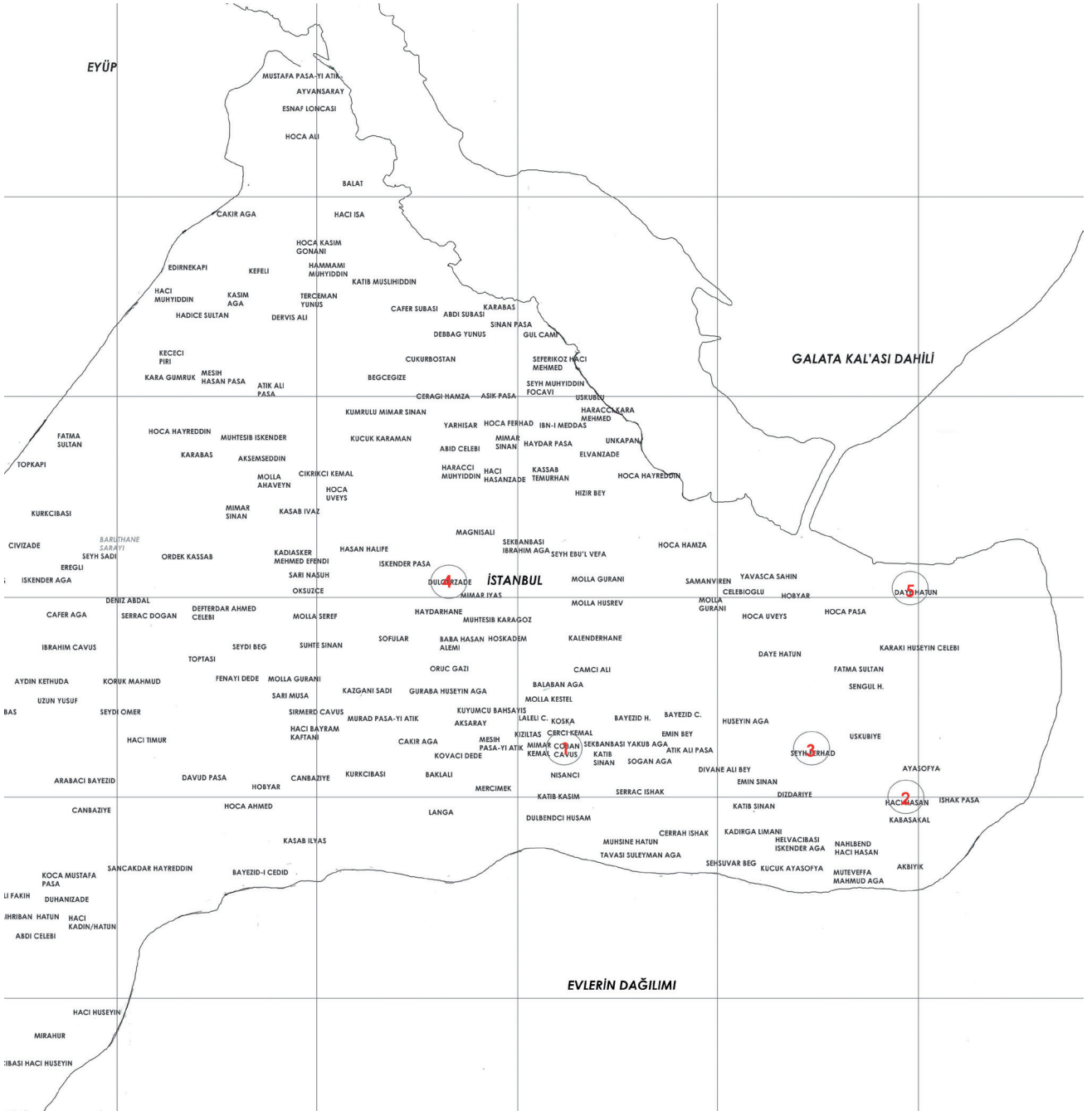
İlk örnek, Ahkâm defterlerinde (İBB 1998, 270-1) Rebî-ül-âhir 1173 (Aralık 1759) tarihli (5/167/515 no'lu) hükümde geçen Hacı Mustafa (Yahya Oğlu)'nın evidir. Şahsa ait başka bir bilgi verilmemiştir. Hacı unvanına sahip olmasından dolayı belli bir ekonomik gücü olduğu, dolayısıyla da orta halli bir kentli olduğu düşünülen Hacı Mustafa, Ruznamçeçi İbrahim Efendi Vakfı'nın mülkü olan bu eve kiracıdır. Osmanlı'da vakıfların kiracısı olmak toplumun her kesiminde görülen çok yaygın bir durumdur (15). Ayrıca, bu evdeki gibi *icâreteyn* usulüne göre kiracılık çok uzun süreli olduğundan, kiracılar- bu ev özelinde de Hacı Mustafa- evin geçici değil, çoğunlukla daimi sakinleri gibi düşünülmelidir ve ev üzerindeki tasarruf hakları da oldukça fazladır (16). Örneğin Hacı Mustafa'nın evini aylık cüzi bir kira bedeliyle ömür boyu kiralaması, çocuklarına miras bırakması, kiracılığını devretmesi mümkündür.

Ev, tarihi yarımada bölgesinde Çoban Çavuş Mahallesi'ndedir (17) (Resim 1). Evin iki tarafında aynı vakıftan kiracı Hacı Mehmed ve Yağlıkcı Hacı Osman'ın evleri bulunurken, diğer iki tarafı da *tarîk-i âmm* diye nitelendirilen yollar ile çevrilidir. Evin çift taraftan kamusal nitelikte bir yol ile çevrili olması, yani o yollara cephe vermesi, *tarîk-i hâss* gibi bir ara kademeden bulunmadığını, kamusal olanla daha doğrudan bir ilişki kurduğunu gösteriyor.

Ev, *terbî'an üç yüz altı buçuk zirâ'lık* (~176 m²) arsada konumlanmış olup, dahiliye ve hariciye bölümleri toplam *terbî'an iki yüz seksen altı buçuk zirâ'lık* (~164 m²) bir taban alanına inşa edilmiş. Her iki bölümü de üç katlı olan evde, bölümlerde ve katlarda mekânlar **Tablo 1**'de gösterildiği gibi düzenlenmiş. Taban alanı çok geniş olmasa da, biri küçük olmak üzere evin toplam on odası vardır. O dönemde evlerin sayısal veri analizlerinden elde edilen bulgulara göre (Özkaya 2015, 167-70), oda sayısının ortalama 3,35; yalnızca dahiliyeli-hariciyeli evlerin oda sayısının da ortalama 5,9 olduğu düşünülürse, bu ev, oda sayısı açısından büyük bir evdir. Odaların bulunduğu dahiliye ve hariciyenin üst ve orta katları birbirine benzer

Dahiliye		Hariciye	
Alt kat	Küçük hamam Camekân odası Kiler Matbah	Alt kat	1 küçük oda Ahır Samanlık 1 su kuyusu
Orta kat	3 oda Dehliz Kenif	Orta kat	2 oda Dehliz Kenif
Üst kat	2 oda 2 sofa Dehliz Kenif	Üst kat	2 oda 1 sofa Dehliz Kenif

Tablo 1. Hacı Mustafa'nın evinde mekânların bölümlere ve katlara dağılımı.

Resim 1. İncelenen evlerin kent içi dağılımı.

mekânlara sahiptir. Her ikisinde de üst katta odalar, sofa, dehliz ve kenif; orta katta da odalar, dehliz ve kenif yer alır. Bu katlardaki bölümler arası tek farklılık, dahiliye bölümünün hariciyeden, üst katta bir sofa ve orta katında bir oda fazlasının olması.

Evin bileşenlerinden oda ve sofa üzerine biraz düşünmekte yarar var. Bugüne kadar yapılmış çalışmalarda evin olmazsa olmaz bileşeni olan oda, yemek, oturmak, uyumak gibi temel ihtiyaçların gerçekleştirildiği ve bunlara ilişkin mobilyaların kullanım sırasında ortaya çıkarıldığı, kullanılmadığı zaman ise dolaplara kaldırıldığı yaşama birimleri olarak değerlendirilir (18). Evlerin en mahrem mekânları olan odaların sayıca

18. Bu çalışmalardan birkaçı: Küçükerman(1973), Kuban (1995), Eldem (1944).

19. Sofanın evde bulunma yüzdesi %63,68'dir. Dehlizde bulunma yüzdesi (%65,17) yüksek olan diğer bileşendir. Tartışmalı bir bileşen olan sofa ile ilgili detaylı bilgi için Özkaya (2011, 171-81)'ya bakılabilir.

20. Sofanın çeşitli kaynaklarda oturma yeri olarak tanımlandığı düşünülürse, 18. yüzyılda hol, antre gibi mekânlara doğru evrilirken, bir çeşit ortak oturma mekânı olarak da kullanılması mümkündür (Özkaya, 2011, 171-81).

21. Sofa ve dehliz arasındaki ayırma dair detaylı tartışma için Özkaya (2011, 213)'e bakılabilir.

çok olması, evde kalabalık bir ailenin yaşadığını ve belki aileye bağlı kapı halkının da yaşamış olabileceğini düşündürür.

Bu noktada, bir paşa sarayını örnek göstererek, hariciye bölümünün "kapı halkı"yla ilişkili olabileceğini düşündüren Tanyeli'ye (2012, 40-1) değinmek yerinde olacaktır. Osmanlı yönetici seçkinlerinin konutlarını ve mahremiyet koşullarını anlamak için "kapı halkı" konusuna değinen Tanyeli (2012), bu kimselerin yönetici seçkinlerin konutlarında sürekli barınan ve genetik anlamda aileye katılmasa da, ev sahibinin maiyetini ve hizmetlilerini oluşturan ve aileye eklenen geniş bir grubu oluşturduğunu belirtir. Kapı halkı, kimi zaman düpedüz köle veya azatlı köle statüsündedir, kimi zaman da yükselme umuduyla bu kapıya intisap etmiş uzak akrabalar ve tanıdıkların çocukları olup, hem burada o aileyle birlikte yaşar, hem de bir tür stajyer bürokrat gibi eğitim alır.

Hacı Mustafa'nın Osmanlı yönetici seçkinlerinden olduğuna ilişkin belgede hiçbir bilgi yok, dolayısıyla bu evde bir kapı halkından söz edilebilir mi, emin olunamıyor. Ancak, evin on odalı büyük bir ev olduğu düşünülünce, böyle bir hizmetli grubunun olabileceğini ihtimaller arasında saymak gerekir. Dolayısıyla Tanyeli'nin paşa sarayındaki kadar kişi sayısı olmasa da, burada da kapı halkı denilebilecek kişiler varsa, hariciyenin ağırlıklı olarak onlara ayrılan bir bölüm olması da muhtemel. Her iki bölümün de üst ve orta katlarının benzer mekânları içermesi, belki bu nedenle. Yani evde yaşayıp aileyle genetik bağı olmayan kimseler, belki de evin dışı yakın olan kısmındaki oda ve sofayı kullanarak hane halkından ayrılıyorlardı. Ancak ne yazık ki, bölümlerin odaları ve sofaları arasında bir farklılaşma olup olmadığını bilmek imkansızdır.

Evde sofa da, her iki bölümde yalnızca üst katlarda bulunan bir bileşen olarak göze çarpıyor. 18. yüzyılda odadan sonra evde bulunma yüzdesi en yüksek mekânlardan biri olan sofa, odaların açıldığı, odalardan önceki bir çeşit geçiş mekânı, geniş bir hol, antre gibi bir mekân olarak düşünülebilir (19). Eldem (1987, 60), sofanın yalnız geçit veya odalar arasında bağlantı kuran bir mekân olmadığını, aynı zamanda toplantı yerleri de olduğunu söyler. Dolayısıyla sofanın bir oturma mekânı olarak kullanılabileceğini düşünmek gerekir (20). Hatta öyle ki odalar arası bağlantı sağlayan bir bileşen olsa da sofanın, "koridor" (Devellioğlu 2007, 172) "üstü kapalı dar ve uzun geçit" (Hasol 1998, 132) gibi anlamları olan dehliz gibi bir mekân olmadığını düşünmekte yarar vardır. Belki de bu ayrımı yapmak önemli. Ahkâm defterlerinde (İBB 1998) sofanın bir sayı sıfatı ile nitelenirken, dehliz'in çoğunlukla "bir mikdâr dehliz" veya yalnızca "dehliz" olarak tarif edilmesi, sofanın daha tanımlı bir mekân olduğunu gösterir bir ifade şeklidir. Sözelimi, dahiliyenin üst katında iki tane sofanın bulunduğu, yani sofa diye tariflenen iki ayrı mekânın varlığından söz edilmiş. Ancak ne bu örnekte, ne de başka evlerde dehlizin iki tane olduğu hiçbir örnek yok. Dehliz, her zaman daha tanımsız ifade edilen bir mekân bileşenidir. Burada tanımsızlık, geometrik ifade bulmada zorluk yaşanması ile de ilişkili olsa gerek (21). Bu nedenle bu evde üst katta dahiliyede iki, hariciyede bir sofanın yanı sıra dehlizin de bulunduğu, orta katta da yalnızca dehlizin yer aldığı düşünülürse, sofanın dehlizden belki bir ortak mekân, belki oturma yerleri de bulunan bir toplanma yeri, planda geometrik olarak ifade edilebilir bir mekân olarak farklılaştığı söylenebilir. Ayrıca, bu evde, sofa, odalara açılan, odalar arası bağlantı kuran bir eleman olsa da bütün mekânları birbirine bağlayan bir bileşen olmayabilir. Yani örneğin kenif, diğer mekânlara yalnızca dehliz ile bağlanıyor olabilir.

22. İki bölümlü evlerde ahırın, dahiliye bölümünde yer aldığı hiçbir örneğe rastlanmadı. Öte yandan Faroqhi (2009, 126) dahiliyede ahır bulunan örneklerle karşılaştığını, ancak bunların da çok az sayıda olduğunu belirtir.

23. Evin bulunduğu mahalle, hükümde “Kabasakal kurbında” diye tarif edilmiştir. Ayverdi'nin (1958) Cankurtaran/El-hacc Seyyid Hasan Mescidi Mahallesi olarak tarif ettiği, Müller-Wiener (2001) haritasında da G7/20'deki mescidin bulunduğu mahalledir. Mescit ve mahalle ile ilgili bilgi için ayrıca Hadikatü'l Cevami'ye (Ayvansaraylı Hüseyin Efendi, Ali Satı Efendi ve Süleyman Besim Efendi, 2001, 122) bakılabilir.

Üst ve orta katların mekânları arasında yer alan diğer bileşene gelince, bu örnekte olduğu gibi, kenif 18. yüzyılda artık bir eklenti veya binadan ayrı bir mekân bileşeni şeklinde değildir. Kenifin evdeki konumlanmasından yola çıkarak, bu yüzyılda lağım şebekelerine bağlanan pis su borularının, artık üst katlara da çıkabildiği anlaşılıyor. Hatta şebekelere bu borularla bağlanan keniflerin üst üste konumlanması bile gerekmiyor, zira görüldüğü gibi evin alt katında olmasa bile, üst katta kenif bulunabiliyor.

İki bölüm arasındaki farklılaşmayı belirleyecek olan alt katlara bakıldığında ise, her iki bölüm de ayrı ayrı incelendiğinde birbirleriyle bağlantılı olan mekânların (ahır-samanlık, hamam-camekân odası, matbah-kiler) bir araya geldiği görülür. Hariciye bölümünde küçük bir oda, ahır, samanlık ve bir kuyu bulunuyor. Dolayısıyla alt katın hayvanlar için yapılan barınaklara ayrıldığı açık, ahır bulunan evlerde karşılaşılan genel durum da bu zaten (22). Ancak bu kattaki odanın nasıl kullanıldığı hakkında bir şey söylemek zordur. Dahiliye bölümünde ise, küçük bir hamam, soyunma odası anlamına gelen camekân odası, matbah ve kiler var. En mahrem mekânlardan hamam ve camekân odasıyla birlikte, yine ağırlıklı olarak kadınlar tarafından kullanılan matbah ve kileri içeriyor olması, dahiliyenin, evin kamusal alana kapalı bir bölüm olduğuna işaret eder. Öte yandan evde avlu ve bahçeden söz edilmemiş, bu nedenle dahiliye ve hariciye arasında nasıl bir geçiş olduğunu, bağlantının nasıl sağlandığını ne yazık ki anlama şansımız yok.

Bunun yanı sıra, kuyu, ağırlıklı olarak dahiliye kısmının bileşenidir (Özkaya 2015, 159-62). Ancak, bu örnekte aksi bir durumla karşılaşıyor, kuyu burada, hariciyenin bir bileşeni. Buradaki düzenleme, hayvanlar için su taşımaya kolaylaştırmış olsa da dahiliyede bulunan hamam ve matbah gibi su ihtiyacı olan ve mahrem alana ayrılan bu mekânlar için iki bölüm arasında sık sık gidiş geliş zorunlu kılmış oluyor. Dolayısıyla bu durum, hariciyenin kamusal daha yakın olsa da selamlık gibi yalnız erkeklere ayrılmış mekânlardan oluşmadığının da bir göstergesi aynı zamanda. Bu noktada yine biraz önceki ihtimal akla geliyor: hariciye bu evde, büyük ölçüde kapı halkı olarak nitelenen kimselere ayrılan bir bölüm olabilir. Bu durumda yaşama alanı olarak evin asıl sakinlerine dahiliyenin üst katları; kapı halkına da hariciyenin üst katları ayrılmış gibi görünüyor. Belli işlemlere yönelik servis mekânlarıyla şekillenmiş olan alt katlardaki ayırım da kadın ve erkeğin değil, evde mahrem olup kamusal alan gizlenmesi gereken ve gerekmeyen kullanımlar üzerinden biçimleniyor.

FATİMA HATUN'UN EVİ

İkinci örnek, Ahkâm defterlerinde (İBB 1998, 139-40) Receb 1164 (Haziran 1751) tarihli (3/106/410 no'lu) hükümde geçen Fatıma Hatun'un Şehid Mehmed Paşa Vakfı'ndan *icâreteyn* usulüyle kiracı olduğu evdir. Dolayısıyla Fatıma Hatun ve sonrasında varisleri, benzer şekilde evin daimi sakinleri olarak görülebilir. Bunun yanında “Fâtıma Hâtûn ibnet-i Abdullâh” diye tariflenmesi, bu şahsın azatlı köle statüsünde olabileceğini düşündürse de böyle bir evde sakin olup, istibdal başvurusunda bulunduğu düşünülünce, emin olmak zorlaşır. Öte yandan şahsın olağan bir kentli olduğu söylenebilir. Zira, tarihi yarımada Hacı Hasan Mahallesi'nde (Resim 1) bulunan evin komşuları da yine aynı vakıftan kiracı olan Hüsnüşah Hatun, Serrac Hüseyin, Mehmed, Nalbant Ali, Ümmügülsüm'dür (23). Bu kişiler de yönetici seçkin sınıftan olmayıp, reayadan kimselerdir. Diğer taraftan ev, *tarik-i amm* olarak nitelenen yol

Dahiliye		Hariciye	
Alt kat	Küçük hamam ve camekân Matbah Kiler Cameşuyhane 1 su kuyusu Bir miktar avlu	Alt kat	Bir miktar avlu
Orta kat	4 oda 1 sofa Kenif	Orta kat	1 oda 1 sofa 1 küçük oda Kenif
Üst kat	1 cihannüma odası 1 sofa 1 küçük oda Kenif	Üst kat	1 oda 1 sofa 1 küçük kahve odası Kenif

Tablo 2. Fatıma Hatun'un evinde mekânların bölümlere ve katlara dağılımı.

ile komşudur, yani bu ev de bir önceki örnek gibi umuma açık bir yol ile doğrudan ilişkilidir.

*Terbî'an dört yüz otuz yedi zirâ*lık (~251 m²) bir arsada, *terbî'an üç yüz seksen yedi zirâ* (~222 m²) büyüklüğünde bir taban alanına inşa edilmiş olan ve her ikisi de üç katlı olan dahiliye ve hariciye bölümlerinin mekân dağılımı da **Tablo 2'**deki gibidir.

Ev, taban alanı açısından bir önceki eve göre daha büyük ve oda sayısı (8 oda + 2 özelleşmiş oda) açısından da yine büyük evler arasında yer alıyor. Her iki bölüm de bir avluya açılıyor ve hariciye kısmının altında yalnızca avlu bulunuyor, kapalı bir mekân bileşeni yok. Her iki bölümün üst ve orta katları odalar, sofalar ve kenife ayrılmış. Hacı Mustafa'nın evinden farklı olarak bu katlarda mekânları birleştiren dehliz gibi bir bileşen yok ve sofalar burada orta katın da bileşeni olmuş. Sofaların bu katlarda, ortak oturma mekânı olmaktan daha fazlasını, dehlizin de yerini aldığını söylemek mümkün. Sofa, burada, odalar arası ve kenif arası bir geçiş mekânı. Bu evde her iki bölümde de üst katlarda özelleşmiş birer oda var, hariciyede küçük bir kahve odası, dahiliyede ise cihannüma odası. Kahve odasının, işle ilgili ziyaretçilerin ağırlandığı ve kendilerine kahve ikram edilen bir kabul odası olduğu, selamlık gibi erkeklerce kullanılan bir oda olduğu biliniyor. (Artan, 1989, 263) Bu nedenle evin kamusala daha yakın olabilecek bir mekânı olarak bu odanın hariciyede olması anlamlıdır. Ancak, dışarıdan gelen misafirlere açılan böylesi bir mekânın evin erkeğinin kullanımına ayrıldığı düşünülürse, hariciye, bir önceki evde düşünüldüğü gibi yalnızca kapı halkının barındığı bir bölüm de değil. Diğer taraftan, olağan bir kentlinin evinde kahve odası bulunması da ilginç ve kapı halkının varlığı şüpheli. Cihannüma odasına gelince, cihannüma, çatının üstünde her yanı gören yüksek taraça olarak açıklanır ve bu mekânın, çardak, sundurma; tahtaboş (tahtapuş); kamerye; evin damında bulunan oda gibi çeşitli anlamları olan "berbar, berbare" ile eşanlamlı olduğu belirtilir (Devellioğlu, 2007, 142). Farsçada "alemi gösteren" anlamına gelen cihannümanın yüksek yer anlamında kullanıldığı da söylenir (Pakalın, 1993) ve Artan (1989, 266-7) da, burayı yarı açık mekânlar arasında sayar. Ancak burada terimin *oda* olarak nitelenmesinden dolayı, kapalı bir mekân olduğunu düşünmek anlamlıdır. Kuban (1994, 227-34) da, fetihten sonra İstanbul evlerinin çatılarında *gurfe* olarak adlandırılan bir tür balkon ya da kapalı çıkmanın var olduğunu ve bu mekânın sonraki dönemlerin cihannümasına tekabül ettiğini belirtir (24). Bu evdeki cihannüma odası da en üst katta yer alan, dışarıyı seyretmek için kullanılan kapalı bir mekân olmalıdır ve dahiliyenin bir bileşeni olarak

24. Gurfe terimi, 16. yüzyılda Cafer Efendi tarafından yazılmış Risale-i Mimariyye'de "Gurfe ulliyye arabîdir, fârisîde vervâre-i ziverin türkte fevkânî çârtâk demektir, şahnişin gibi" şeklinde tarif edilir (Yüksel, 2005, 95).

25. Evin komşularından biri olan *müteahhilin odaları*, aileler tarafından kullanılan hücreler gibi değerlendirilmektedir. Söz konusu odalar ve bunların barınma standartları hakkında daha detaylı bilgi için Tanyeli (2012, 30-31)'ye bakınız.

evin sakinlerinin özel yaşama alanlarının bir parçasıdır, yani mahrem alana dahildir. Öte yandan, incelenen diğer dönem evleri arasında cihannümanın hariciyede bulunduğu örnekler de vardır (Özkaya 2011, 181-82). Bu durum, bu mekânın ev sakinlerinin özel yaşam alanıyla ilişkilendirilmesinin zorunlu olmadığını gösterir.

Diğer bir bileşen olan kenif ise, konumlanması bakımından bir önceki örnektene benzer. Alt katta bulunmayıp, üst ve orta katların her birinde odalara hizmet eden bir bileşen durumundadır.

Bu evin dahiliyesindeki mekân bileşenleri Hacı Mustafa'nın evine benzer. Ancak burada bir avlu vardır ve hamam, matbah ve çamaşırhane anlamına gelen *câmeşûyhâne* ile birlikte kuyu, bu evde dahiliyenin avlusunda yer alan bir bileşen durumundadır. Su ile ilişkili mekânların bir arada olması bakımından böyle bir düzenleme yapılmış gibi gözükür. Evde ahır olmayışından dolayı, burada hariciye ile dahiliye arasında su taşıma sıkıntısı olmayabilir. Ayrıca evin, hamam, matbah, kahve odası gibi bileşenlerin konumlarıyla, mahremiyete dayalı biçimlenmeye dair saptamayı destekler nitelikte olduğu da söylenebilir. Öte yandan bir önceki evden farklı olarak hariciye bölümündeki kahve odasının varlığı, ahırın yokluğu gibi farklılıklar iki bölüm arasındaki ayrımı dair bir şey söylemeyi zorlaştıran durumlardır. Ayrıca varlığı şüpheli olan kapı halkının da, varsa dahi, yaşama alanlarının hariciyenin üst katında bulunan kahve odasıyla birlikte bulunması, hariciyenin yalnızca kapı halkına ayrılmış bir yer olmadığını gösterir. Bu durumda bu evde de bölümlerin, yalnızca mahrem alanda gizlenmesi gereken evin iç kullanımları ile evin dışında kalan kullanımlara göre ayrıştığını söylemek daha anlamlı olacaktır.

ESKİ REİSÜLKÜTTAB HACI MUSTAFA'NIN EVİ

Üçüncü örnek, Ahkâm defterlerinde (İBB 1998, 123-4) Şa'bân 1161 (Temmuz-Ağustos 1748) tarihli (2/302/1008 no'lu) hükümde geçen, Eski Reisülküttab Hacı Mustafa'nın evidir. Hacı İbrahim Bey Vakfı'ndan kiracı olunan bu ev, tarihi yarımada Şeyh Ferhat Mahallesi'ndedir. (**Resim 1**) Evin bir tarafı *tarîk-i âmm* olarak nitelenen yol ile, diğer tarafları da İbrahim Efendi'nin Varisleri'nin *müteahhilin odaları*, Osman Ağa'nın, Kavukçu Ali'nin ve Yağlıkçı İbrahim'in evleri ve Hacı Mustafa Efendi'nin değirmeni ile çevrili (**25**). Bu ev de bir önceki örnek gibi umuma açık bir yol ile doğrudan ilişkili. Evin komşuları da reayadan, yani olağan kentliler arasından, ancak evin kiracısı olan Reisülküttab, Osmanlı yönetici sınıfından bir isim. Kayıtlarda, bu şahsın burası dışında da çok sayıda evde kiracılığı ve mülk sahipliği var ve bu kayıtlara göre şahsın Hobyar

Dahiliye		Hariciye	
Alt kat	1 su kuyusu Kenif 1 miktar bahçe	Alt kat	1 kenif Avlu
Orta kat	1 miktar dehliz 1 matbah 1 küçük hamam Kenif	Üst kat	2 oda Dehliz Kenif
Üst kat	1 oda 1 küçük oda Sofa Bir miktar dehliz		

Tablo 3. Eski Reisülküttab Hacı Mustafa'nın evinde mekânların bölümlere ve katlara dağılımı.

26. Ahkâm defterlerinde sıkça karşılaşılan bu şahıs, çok sayıda mülkü, kiracı olduğu evlerle değiş tokuş etmek için başvuruda bulunmuş. Detaylı bilgi için Özkaya (2011, 69-73)'e bakılabilir.

mahallesindeki bir evde oturuyor olması kuvvetle muhtemel (26). Zira, evin gerek boyutu gerek bileşenleri gibi özelliklerine bakıldığında, buranın reisülküttabın ailesiyle birlikte sürekli oturduğu bir ev olmadığını tahmin etmek de zor değil. Ancak buradaki ev, Reisülküttab'ın değirmenin yanında yer alıyor, şahsın burayı nasıl kullandığını bilme şansımız ne yazık ki yok, ancak kiracı olduğu bu evin belki değirmende çalışanlar tarafından kullanılıyor olması ihtimaller dahilinde.

Evin fiziksel özelliklerine gelince, ev, *terbî'an üç yüz iki zirâlık* (~173 m²) bir arsada, *terbî'an iki yüz yirmi iki zirâlık* (~127 m²) bir taban alanına inşa edilmiş, dolayısıyla taban alanı açısından küçük bir ev. **Tablo 3'**ten anlaşılacağı üzere bu evin, oda sayısı (4 oda) bakımından da küçük bir ev olduğu söylenebilir ki bu da Reisülküttab'ın ailesiyle birlikte kendi sakin olduğu bir ev olmadığını, görece diğer iki örneğe oranla küçük ölçekli bir aile tarafından kullanıldığını destekler. Ancak bölümlerin kimler tarafından nasıl kullanıldığına dair bir ipucu yok ve evde bir kapı halkının bulunduğu da şüphelidir.

Mekânlarına bakıldığında, dahiliyesi üç, hariciyesi iki katlı olan evin hariciyesinde bir avlu, dahiliyesinde ise bir bahçe bulunuyor. Hariciyede avlunun yanı sıra, alt katta bulunan tek bileşen kenif iken, dahiliyede de bahçede kenif ve bir kuyu var. Her iki bölümün de alt katları boşaltılmış durumda. Hariciyenin üst katında iki oda ve bir kenifle, bunlar arası geçişi sağlayan dehliz bulunuyor. Dahiliye bölümünde ise, önceki örneklerde alt katlarda yer alan matbah ve hamam gibi bileşenler bu evde, orta katın bileşenleri olmuş. Matbah, küçük bir hamam, bir kenif ve bunları birbirine bağlayan bir bileşen olan dehlizin bulunduğu bu kat, odaların bulunmadığı, onlardan ayrı şekilde düzenlenmiş olup yine evin asıl sakinleri tarafından kullanılan ve kamusala daha kapalı olan kısımda yer alıyor. Dahiliyenin üst katında da biri küçük olan iki oda, sofa ve dehliz var. Bu kat, evin asıl sakinlerince kullanılan ve onların özel yaşamlarına ve mahrem olan odalarına ayrılmış durumda. Aslında odalar, her iki bölümde de yalnızca üst katların bileşeni, bu bileşenlere orta ve alt katlarda rastlanmıyor. Bunun yanında sofa da burada yalnızca dahiliyenin üst katında konumlanan bir bileşen durumunda. Hariciyede sofa ile karşılaşılıyor.

Keniflerin ev içindeki konumları da bu evde farklılık gösteriyor. Kenif her iki bölümde de, ilk iki katın bileşeni durumunda. Hariciye kısmında alt katta avluya açılıyor ve üst katta odalarla birlikte bulunuyor. Ancak, dahiliye bölümünde diğer evlerden farklı olarak kenif, matbah ve hamam gibi bileşenlerle birlikte, odalardan ayrı tutulmuş bir bileşen durumunda. Odaların bulunduğu üst katta bulunmayıp, alt katta bahçeye açılıyor, orta katta da diğer servis mekânlarıyla birlikte yer alıyor.

Görüldüğü gibi, dahiliyeli-hariciyeli bir ev olsa da diğer örneklerle göre hem arsa, hem de oda sayısı açısından küçük olan bu evde, mekânların bir araya geliş biçimi, katların düzenlenmesi de çok farklı. Hamam, matbah gibi servis mekânlarının orta kata çıktığı, alt katların yalnızca kenif ve kuyuyla birlikte avlu ve bahçeye açıldığı, odaların sadece üst katlarda, sofanın da dahiliyede bulunduğu evde, dahiliyenin hariciyeye göre mekânsal çeşitlilik, kat sayısı gibi özellikleriyle daha büyük olduğu söylenebilir. Ancak oda sayısı açısından böyle bir büyüklükten söz edilemez. Kapı halkının varlığından da şüphe duyulan bu evde, hariciyedeki odaların nasıl ve kimler tarafından kullanıldığını, bölümler arası ayrışmanın nasıl olduğunu anlamak zor.

27. Sözü edilen ev, Fatma hanımın ikamet ettiği ev değildir. Kendisi, burayı vakfa ait bir yerle değiş tokuş etmek istemektedir. Fatma Hanım'la ilgili detaylı inceleme için Özkaya (2011, 69-70) bakılabilir.

28. Evin bulunduğu mahalle, Müller-Wiener (2001) haritasında D5/19'daki Dülgeroğlu mescidinin bulunduğu mahalledir. Hadikatü'l Cevami'de (Ayvansaraylı Hüseyin Efendi, Ali Satı Efendi vd, 2001, 157) de bu mescitle ilgili bilgi verilmiştir.

MİRAHUR-I EVVEL HASAN AĞA'NIN KIZI FATMA HANIM'IN EVİ

Dördüncü örnek, Ahkâm defterlerinde (İBB 1998, 157-9) Zi-1-ka'de 1166 (Eylül 1753) tarihli (3/228/853 no'lu) hükümde geçen, Mirahur-ı evvel Hasan Ağa'nın kızı olan Fatma Hanım'ın mülk evidir (27). Tarihi yarımada Dülgeroğlu Mahallesi'nde (**Resim 1**) bulunan evi bir taraftan *tarik-i âmm* olarak nitelenen yol ile, diğer taraflardan Arabacızade Hacı Mehmed Ağa, Çuhadar İbrahim, Hakkak Mehmed ve Oturakçı evleriyle komşudur (28). Komşuları reaya sınıfından, yani olağan kentlilerden olan bu ev, *terbî'an dört yüz kırk beş zirâ'lık* (~255 m²) bir arsada, *terbî'an iki yüz elli iki zirâ'lık* (~144 m²) taban alanına inşa edilmiş ve evin hamam ve matbah ocağının alanı da *terbî'an kırk zirâ* (~23 m²) olarak ayrıca belirtilmiş. Dolayısıyla emin olmak mümkün değilse de, hamam ve matbah ocağı evin diğer kısımlarından ayrı bir bina şeklinde avluya açılmış olabilir.

Mekânların ev içi dağılımı **Tablo 4**'teki gibi olan evin hariciyesinde avluya açılan katın altında dükkanların bulunması, arazinin eğimli olup, iki kotta düzenlenmiş olduğunu gösteriyor olmalı. Evde, dükkânların büyük ihtimalle yola bakan tarafta ve yol kotunda bulunmasıyla dükkânların özel mekânlarla değil, yalnızca kamusal olanla ilişkilendirildiği ve avluya evin kullanıcılarına ilişkin mekânların ise üst kota alınarak çözüldüğü bir düzenleme var. Bu düzenlemede kamusal alan mahrem alana geçişte eğimden de faydalanılarak, bir kademe daha eklenmiş, evin kullanıcılarına ilişkin mekânlar, kamusala açılan dükkanların üstüne alınmıştır. Bunun yanı sıra bu evin hariciyesinde dışa dönük olarak dükkânların bulunması, haneye gelir temin eden bir iş gücüne de işaret ediyor olabilir ki, bu da belki alta dükkânları, üstte kapı halkıyla birlikte hariciyenin tümüyle hizmet edenlere ayrılmış bir bölüm olabileceğini gösterir. Hatta bu durum, hizmet edenler arasında bile mahrem alana yakınlık anlamında kademeli bir durumun varlığını akla getirir.

Dükkânların ardından iç mekânlara bakıldığında ise, evin oda sayısı bakımından (4 oda + 1 özelleşmiş oda) küçük sayılabilecek bir ev olduğu söylenebilir. Ayrı avlularıyla her iki bölüm de üçer katlı olup, üst ve orta katları, yaşam alanı olarak düzenlenmiş. Odalar ve kenifler bu katlarda yer alıyor. Bu evde sofa yok. Ancak dahiliyede bu katlarda odaların dışında, köşk ve mâbeyn odası gibi bileşenlerle karşılaşılıyor. Üst katta bir oda, bir mâbeyn odası, bir köşk, bir kenif ve bunlar arası geçiş mekânı olduğu düşünülen dehliz var. Saray ve konaklarda haremle selamlık arasındaki odaya mâbeyn odası dendiği ve bu odaların, arada olduğu ve iki tarafa

Dahiliye		Hariciye	
Alt kat (Avlu kotunda)	1 matbah 1 zir-i zemin mahzen Hamam 1 su kuyusu 1 miktar avlu	Alt katın altı (Yol kotunda)	4 dükkan
		Alt kat (Avlu kotunda)	Ahır Samanhane 1 su kuyusu 1 miktar avlu
Orta kat	1 oda Köşk Kenif	Orta kat	1 oda Kenif Kiler
Üst kat	1 oda 1 mâbeyn odası 1 köşk Dehliz Kenif	Üst kat	1 oda Dehliz Kenif

Tablo 4. Mirahur-ı Evvel Hasan Ağa'nın kızı Fatma Hanım'ın evinde mekânların bölümlere ve katlara dağılımı.

29. Mâbeyn odası ile ilgili tartışma için Özkaya (2011, 189-90)'ya bakınız. Bir geçiş mekânı olma özelliğiyle bir çeşit antre gibi düşünülebilir, Fransızca'daki *antichambre* olarak adlandırılan mekânı anımsatır.

30. Mahzen ile ilgili detaylı inceleme için Özkaya (2011, 223)'ya bakınız.

31. Evin bulunduğu mahalle, hükümde "Timurkapı kurbında" diye tarif edilmiş. İstanbul'da o dönemde Daye Hatun adında birden fazla mescit bulunduğu için aynı isimli bu mahalleler birbiriyle karıştırılmaktadır. Ancak, buradaki mescit, Ayverdi'nin (1958, 17-8) Daye Mescidi veya Demirkapı mescidi diye belirttiği yerde olup, Hadikatü'l cevami'de (Ayvansarıyî Hüseyin Efendi, Ali Satı Efendi vd, 2001, 112) "Saray-ı Cedid kurbında" diye tarif edilmiştir. Dolayısıyla bu mahalleyi, Müller-Wiener (2001) haritasında G6/3'teki mescidin bulunduğu mahalle olarak düşünmek gerekir.

da kapı açıldığı biliniyor. İncelenen örneklerde harem ve selamlık gibi bir mekân ayırımı olmadığına göre, bu odanın iki farklı mekân arasındaki -belki burada oda ile köşk arasında- bir geçiş mekânı olarak bulunduğu, bir ön oda niteliğinde olduğu düşünülebilir (29). Ayrıca, köşk de tartışılması ve anlaşılması zor bir bileşen. Çünkü köşk, kimi zaman bahçelerde ayrı bir mekân, kimi zaman evlerin üst katlarının bir bileşeni olabiliyor. Bu örnekte dahiliyede hem üst, hem de orta katta bulunan köşk, "binaların yüksekçe bir kısmına veya yüksek ve güzel manzaralı bir yere yapılan küçük oda" şeklinde tarif edilebilen mekânlardan (Doğan 2001, 529). Ancak ne yazık ki, yalnızca evin asıl sakinlerine ayrılmış özel bir mekân olmasının dışında, mekâna dair bir şey söylemek zor. Diğer taraftan hariciyenin üst katı da yalnızca bir oda, dehliz ve kenifle düzenlenmiş. Ve bu bölümde odaların yanı sıra, ortak oturma yeri olarak kullanılacak herhangi bir mekânla karşılaşılıyor.

Bunun yanı sıra, her iki bölümde de üst katlarda geçiş mekânı olduğu düşünülen dehlizler bulunurken, orta katlarda ise geçiş mekânlarının nasıl düzenlendiğini anlamak zor. Dahiliyenin orta katında köşk, oda ve kenifi bağlayıcı bir bileşenden söz edilmiyor. Hariciyenin orta katında ise, oda ve kenifin yanı sıra bir kiler var, bir ihtimal burası açık bir kiler alanı olup, odaya buradan ulaşıyor olabilir, ancak bilmek imkânsızdır.

Bu bileşenin neden hariciyede ve bu katta bulunduğu da ayrıca sorgulanması gereken bir durum oluşturur. Ne yazık ki elimizdeki bilgiler bunu anlamamıza olanak tanımaya da kilerin çoğunlukla matbah ile ilişkili bir mekân olduğu için dahiliyede yer alması beklenen bir bileşen iken, bu evde farklı bir konumu olduğunu söylemek gerek. Öte yandan evin diğer mekânlarıyla birlikte bakıldığında, dahiliye kısmında matbaha yakın bulunan yer altı mahzeni, bu bölüm için yeterli bir depo alanı sağlamış olabilir. Belki de hariciye kısmındaki kiler, evin yemek pişirilmeyen ikincil bir mutfağı gibi kullanılıyor olabilir. Ancak bunlar yalnızca varsayım ve bu mekânların gerçekte nasıl kullanıldığını bilme şansımız ne yazık ki yok.

Alt katlardaki düzenlemelere bakıldığında ise, her iki bölümün de ilk örneklerle benzeyen bileşenler içerdiği görülüyor. Hariciyede avluya açılan ahır, samanlık ve bir kuyu, dahiliyede de matbah, hamam, avludan ulaşılan bir yer altı mahzeni (depo) ve kuyu yer alıyor (30). Kuyunun her iki avluda da birer tane bulunuyor olması, ilk örnekteki iki avlu arası sürekli su taşıma probleminin var olup olmadığı hakkındaki tartışmayı anlamsız kılıyor.

Özetle, bu evde de bileşenlere dair bilgilerin çok sınırlı olduğunu belirtmek gerek, iki bölüm arasındaki ayırım için de önceki evler için yapılan saptama geçerliliğini korur. Özellikle dükkanların varlığıyla birlikte kamusala daha açık olabilecek mekânlardan başlayarak bu evdedemahrem alana doğru kademeli bir geçiş söz konusudur.

HACI MUSTAFA AĞA'NIN EVİ

İncelenen son örnek ev, Ahkâm defterlerinde (İBB 1998, 25-6) Zi-1-hicce 1155 (Ocak-Şubat 1743) tarihli (1/67/308 no'lu) hükümde karşılaşılan Hacı Mustafa Ağa'nın mülk evidir. Daye Hatun Mahallesi'nde bulunan evin (Resim 1) bir tarafını *tarîk-i âmm* olarak nitelenen yol, diğer taraflarını mescit duvarı, İmam Abdullah Efendi ve Haseki Mustafa Ağa'nın evleri çevreliyor (31). Komşularının biri ilmiyeden, diğeri de askeri sınıftan olan bu evin bir tarafında ibadethane, diğer tarafında da yol olması bakımından kamusal olanla daha aracısız bir ilişkisi var.

Dahiliye		Hariciye	
Alt kat	Kargir matbah 1 kenif 1 mağsel Müşterek 1 su kuyusu 1 küçük oda Hadika Su kuyusu Ağaçlar	Alt kat	1 oda 1 muhtb 1 kenif
Üst kat	2 oda 1 kiler 1 sofa 1 miktar dehliz Tahta bend	Orta kat	1 oda 1 miktar dehliz
		Üst kat	1 oda

Tablo 5. Hacı Mustafa Ağa'nın evinde mekânların bölümlere ve katlara dağılımı.

Terbî'an üç yüz iki zirâ (~173 m²) bir arsada konumlanan, ancak bina inşaa alanı hakkında bilgi verilmemiş olan evin **Tablo 5**'ten görüldüğü üzere oda sayısı (5 oda+1 küçük oda) bakımından ortalama büyüklükte olduğu söylenebilir.

Evin hariciyesi üç, dahiliyesi iki katlıdır. Ancak kat sayısı fazla olsa da hariciye, mekân çeşitliliği açısından dahiliyeden daha zayıf bir bölüm. Hariciyenin her katında bir oda bulunuyor. Alt katta, odanın yanında odunluk anlamına gelen *muhtb* ve bir kenif yer alırken, avlu gibi bir açık mekânın varlığından ise söz edilmiyor. Orta katta da odanın yanı sıra, yalnızca odaya geçiş sağlayan dehliz var. Üst katta ise merdivenden ara bir mekân olmadan doğrudan odaya ulaşılıyor olmalı, çünkü oda dışında bir mekân bileşeninden söz edilmiyor. Dolayısıyla evin bu bölümünde odaların diğer mekânlarla ilişkisi diğer örneklerden oldukça farklı bir durum arz ediyor. Bu odalara daha doğrudan, aracısız bir erişim söz konusu gibi duruyor.

32. Evde *hadika* olarak tarif edilen bahçe, Devellioğlu'nda (2007, 309) "ağaçlı, suyu çok bahçe; bostan; meyve bahçesi, etrafı duvarla çevrilmiş bahçe" olarak tanımlanmıştır. Ayrıca, 15 Kasım 2010'da [http://www.middleeastgarden.com/garden/english] adresinden erişime açık olan "The Historical Dictionary of Ottoman Terms for Gardens and Gardening" başlıklı web sitesinde Dağlı, "bahçe" anlamına gelen bu terimin, Ahter'i Kebir'deki tanımına göre, etrafının çevrili olmazsa "hadika" olarak adlandırılmayacağını belirtir.

33. Müslümanların gusül alınacak yer olarak tanımladıkları *mağsel*, *gusülhane* gibi mekânların incelenen evlerde üst katlarda da bulunabilmesi, buraların "yunmalık" denen dolaba benzer basit düzenekler şeklinde olabileceğini akla getirir. Bu mekânlarda çok büyük ihtimalle akar su bulunmadığından, kuyudan veya çeşmeden taşınan suyla; ibrik, tas gibi yıkanma araçları yardımıyla yıkanılmaktadır. Daha detaylı açıklama için Özkaya (2011, 205)'e bakınız.

34. Bu tahmin Artan'a (1989, 266) aittir. Artan, Bebek Köçeoğlu Yalısı'nda zemin ve üst katlar arasında hizmetkarların yaşama alanlarının yer aldığı örnek vererek tahtabend'in de bu şekilde bir ara mekânı çağrıştırdığını belirtir. Ne yazık ki bu bileşen hakkında yeterli bilgiye sahip değiliz. Bu konu hakkında kaynaklarda bulunan Özkaya (2011)'e bakılabilir de bunların da çok sınırlı ve mekâna dair çok yetersiz kaldığını belirtmek gerek.

Dahiliyede ise alt katta meyveli ve meyvesiz ağaçlar ve *hadika* diye tanımlanan bir bahçe, biri komşu (hangi komşu olduğu belirtilmemiş) ile müşterek kullanılan, diğeri ise bu evin sakinlerinin kullanımında olan iki kuyu, mağsel, kenif ve kargir bir matbahla birlikte küçük bir oda bulunuyor (32). Bahçesinin etrafının duvarla çevrilmiş olduğu düşünülen bu evde yer alan kuyulardan birinin komşuyla birlikte kullanılıyor olması, buranın da mahremiyet ilişkileri açısından evin dışı en kapalı yeri olmadığını akla getirirse de aynı zamanda mağsel gibi bir yıkanma yerinin de bu katta bulunuyor olması dikkat çekici (33). Bu durum, burada, belki de bahçeyle birlikte mahremiyet ilişkilerine göre farklı bir düzenleme yapılmış olabileceğini düşündürüyor.

Dahiliyenin üst katında da iki oda, bir kiler, bir sofa, dehliz ve tahta bend yer alıyor. Evde bulunan tek sofa olarak bu mekân, büyük ihtimalle iki odanın açıldığı bir ortak kullanım alanıdır. Hatta belki kiler de buraya açılıyor olabilir. Kilerin bu evde neden üst kat bileşeni olduğunu, matbahdan ayrı konumlandığını bilemiyoruz, belki de farklı katlarda yer alsaydı, matbaha çok kolay ulaşılabilir bir şekilde konumlanmış olabilir. Veya kilerin matbahla ilişkili olmasının çok gerekmediği de düşünülebilir. Dolayısıyla konu hakkında fikir yürütülebilirse de emin olmak imkansızdır. Bu kattaki tahta bend bileşeni ile ilgili bulunan bilgiler ise, bu mekânı tanımlamak için yeterli değildir. Artan (1989)'a dayanarak bu bileşenin yarı açık bir alan tanımladığı, bir çeşit ara kat şeklinde olabileceği düşünülebilir (34). Ancak yine de mekânı tarif etmek ve hakkında fikir yürütmek çok zor.

Kenifin konumlanması da bu evde diğer örneklere benzemiyor. Önceki örneklerde genellikle odaların bulunduğu üst katlarda karşımıza çıkan kenifin bu evde, her iki bölümün de alt katında yer aldığı görülüyor. Hatta bahçeye açılan bir bileşen olması da ihtimal dahilinde.

EVLERİN SÖYLEDİKLERİ ÜZERİNE

Konutlara dair sayısal çalışmalarla kent yapısı ve barınma kültürüne, insanların yaşadıkları koşullara ve mekânları oluşturan bileşenlere dair standartlar ortaya koymak, evlerden edinilen verilerin her birinin kent genelinde ne oranda yaygın ne oranda istisnai olduklarını görmek, yani evlerin veri grupları bağlamında birbirlerine ne oranda benzediğini, birbirlerinden ne oranda farklılaştığını tanımlamak mümkün olabiliyor. Nitekim bu makale, öncesinde bu bağlamda hazırlanmış, kentteki en büyük yapı yoğunluğunu oluşturan konutların birlikte anlattıklarından yola çıkılarak kent yapısı, barınma koşulları ve standartlarını saptamaya çalışan bir tezin malzemesinden türedi. Öte yandan tezde yalnızca geçmişe ait anlatıların birlikte anlattıklarına bakılırken, burada evlerin her birinin tek tek anlattıkları da önemliydi. Diğer bir deyişle, sayısal bir çalışmada görülenlerin ötesinde her bir konutun söyledikleri de ayrıca irdelenmeliydi. Bu düşünceden hareketle bu makale, geçmişe ait beş evi tekil olarak ele almak, her birinde karşılaşılan özgül durumlar hakkında fikir yürütmeyi amaçlar. Her bir evin bileşenleriyle birlikte bir bütün olarak anlattıkları çok şey vardı kuşkusuz. Öncelikle burada ele alınan beş örneğin aynı ev tipi -dahiliyeli-hariciyeli ev- gibi görünmelerine karşın, birbirlerine benzerlikleri kadar farklılıkları olduğunu, hatta çok farklılaşabildiklerini anlamak zor değil. Evlerde bölümler arası ayırma bakarken, her bir evde özgül yeni bir durumla karşılaşmak mümkün. Örneğin, Hacı Mustafa'nın evinde bölümler üst katlar bağlamında oda, sofa ve kenifleriyle benzerlik gösterip, alt katlarıyla farklılaşırken kapı halkını barındırabileceğini düşündürse de Fatıma Hatun gibi olağan bir kentlinin evinin hariciyesinde erkek ziyaretçilerin ağırlandığı kahve odası gibi bir mekânın yer alması, hariciyenin yalnızca kapı halkına ayrılmış bir bölüm olmadığını gösteriyor. Diğer üç evde ise, oda sayısının azlığı, kapı halkı gibi bir hizmetkar grubunun varlığını dahi şüpheli duruma düşürüyor.

Her evde bileşenler de değişiyor veya benzer bileşenler olsa da her bir evde farklı kombinasyonlarla bir araya geliyor ve yeni kompozisyonlar oluşturuyorlar. Kiler, kuyu, cihannüma odası gibi bileşenler, her iki bölümde de karşımıza çıkabiliyor. Kiler, bazı evlerde matbaha yakın, bazılarında uzak konumlanabiliyor. Hamam, kenif, matbah gibi mekânlar farklı katlarda bulunabildikleri gibi, bahçede/avluda ayrı bir şekilde de yer alabiliyorlar. Odalar, genel itibarıyla her iki bölümde birbirine yakın sayıda, üst ve orta katlarda bulunabilen bileşenler olsalar da, odalar arası geçişi sağlayan bileşenler farklılaşıyor. Odalara geçiş, kimi zaman dehlizle, kimi zaman sofayla sağlanıyor, kimi zaman ise, odaya Hacı Mustafa Ağa'nın evindeki gibi herhangi bir bileşen dahi olmadan merdivenden doğrudan ulaşılabilir. Sofa, kimi evlerde hiç bulunmaz iken, kimi zaman her iki bölümde de yer alan bir bileşen oluyor, bazen de sofayla yalnızca dahiliyede karşılaşıyor. Nasıl bir mekân olduğu ise ne yazık ki bilinmiyor. Dolayısıyla, bugüne kadar öğrenilenlere dayanarak bildiğimizi sandığımız bu bileşenler çok farklı şekillere bürünebiliyor, çok farklı anlamlara gelebiliyor, hatta anlamlandırmak bazen çok zor oluyor. Özetle, her örnekteki farklı durumlarla aslında eve dair bilinenlerin azlığı görünür hale geliyor. Dolayısıyla evin ve eve ilişkin mimari olan ve olmayan

bütün terimlerin tarihsel ve toplumsal olduklarını, sürekli dönüştüklerini akılda tutarak her defasında o tarihsel duruma göre yeniden sorgulamak gerekiyor. Tekil örneklerin incelenmesi, bu sorgulamanın her özgül durum için yapılması anlamına geliyor. Çünkü geçmişe dair bilgilerimiz de, anlayabildiklerimiz de çok sınırlı. İstanbul evlerinin tarihi üzerine çalışmalar, eldeki az sayıda mevcut yapıya dayanarak yapılmış idealizasyonlar dışında henüz başlangıç aşamasında. Buradaki beş örnek bile, İstanbul evlerinin idealize edilemeyecek çeşitlilikte olduğunu, farklı mahremiyet kalıpları ve standartlarına göre şekillendiğini anlatır nitelikte. Ancak bu kalıpların ve standartların neler olduğuna dair hala çok az şey biliniyor. Dolayısıyla başka örnekler araştırılıp incelendikçe, çoğaldıkça, Osmanlı belgelerinde konuta dair anlatılar kullanıldıkça İstanbul evinde bilinmeyenlerin ötesine geçme şansı bulunacaktır.

KAYNAKLAR

- AKGÜNDÜZ, A. (1996) *İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul.
- Ayvansaraylı Hüseyin Efendi, Ali Satı Efendi ve Süleyman Besim Efendi (2001) *İstanbul Camileri ve Diğer Dini Sivil Mimari Yapıları Hadikatü'l Cevami*, haz. A. N. Galitekin, İşaret Yayınları, İstanbul.
- ARTAN, T. (1989) *Architecture As a Theatre of Life: Profile of The Eighteenth Century Bosphorus*, yayınlanmamış Doktora tezi, Massachusetts Institute of Technology, Cambridge.
- AYVERDİ, E. H. (1958) *Fatih Devri Sonlarında İstanbul Mahalleleri, Şehrin İskanı ve Nüfusu*, Doğu Matbaası Limited Şirketi, Ankara.
- BARKAN, Ö. L., AYVERDİ, E. H. (1970) *İstanbul Vakıflar Tahrir Defteri 953/1546 Tarihli*. Baha Matbaası, İstanbul.
- BERK, C. (1951) *Konya Evleri*, İTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- BEYAZTAŞ, M. (2001) *İslam Hukukunda Vakıf Gayrimenkullerinin Kiraya Verilmesi Usulleri ve İcareteyn*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, İslam Hukuku Bilim Dalı, İstanbul.
- CANATAR, M. (haz.) (2004) *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri: 1009 (1600) Tarihli*, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul.
- CELAL ESAD. (1928) *Türk San'atı*, Akşam Matbaası, İstanbul.
- ÇAKIROĞLU, N. (1954) *Kayseri Evleri*, İTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- DAĞLI, Y. (2010) (ed.), *The Historical Dictionary of Ottoman Terms for Gardens and Gardening*, [http://www.middleeastgarden.com/garden/english]. Erişim Tarihi: 15 Kasım 2010
- DEVELLİOĞLU, F. (2007) *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara.
- DOĞAN, M. (2001) *Büyük Türkçe Sözlük*, Vadi Yayınları, Ankara.
- ELDEM, S. H. (1944) 17nci ve 18inci asırlarda Türk Odası, *Güzel Sanatlar* (5) 1-28.
- ELDEM, S. H. (1954) *Türk Evi Plan Tipleri*, İTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları, İstanbul.

- ELDEM, S. H. (1984) *Türk Evi Osmanlı Dönemi I*, Türkiye Anıt Çevre Turizm Değerlerini Koruma Vakfı Yayınları, İstanbul.
- ELDEM, S. H. (1987) *Türk Evi Osmanlı Dönemi III*, Türkiye Anıt Çevre Turizm Değerlerini Koruma Vakfı Yayınları, İstanbul.
- FAROQHI, S. (2009) *Orta Halli Osmanlılar 17. yüzyılda Ankara ve Kayseri’de Ev Sahipleri ve Evler*, çev. H. Çalışkan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- GÜNENÇ, Ö. F. (2014) *XIX. yüzyıl Mardin Barınma Kültürü 1837-1866*, yayınlanmamış Yüksek lisans tezi Mardin Artuklu Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Tarihi Anabilim Dalı, Mardin.
- HALAÇ, H. H. (2010) *Kütahya Şeriyeye Sicil Defterlerine Göre Domestik Kültür, Barınma Koşulları ve Ev İç Mekânı Bileşenleri (1695-1902)*, yayınlanmamış Doktora Tezi, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Eskişehir.
- HALAÇ, H. H. (2012) 45 Numaralı Konya Şeriyeye Sicil Defterindeki Menzil Satışları Işığında Yol Ağları Ve Kat Sayısına Göre Konut Tipolojisi (1714-1715), *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 7(3) 1437-48.
- HASOL, D. (1998) *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü*, YEM Yayınları, İstanbul.
- İSTANBUL BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ (İBB) (1998) *İstanbul Ahkam Defterleri İstanbul Vakıf Tarihi 1 (1742-1764)*, İstanbul Araştırmaları Merkezi Yayınları, İstanbul.
- İSLAM ARAŞTIRMALARI MERKEZİ (İSAM) (2012) *İstanbul Kadı Sicilleri Projesi*. [<http://www.kadısicilleri.org>] Erişim tarihi: (20.03.2015)
- KUBAN, D. (1966) Türkiye’de Malzeme Koşullarına Bağlı Geleneksel Konut Mimarisi Üzerine Bazı Gözlemler, *Mimarlık Dergisi* (36) 15-20.
- KUBAN, D. (1994) Konaklar, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, c.5, İstanbul; 50-55.
- KUBAN, D. (1994) Ev Mimarisi, *DBİA*, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, c.3, İstanbul; 227-34.
- KUBAN, D. (1995) Türk Ev Geleneği Üzerine Gözlemler, *Türk ve İslâm Sanatı Üzerine Denemeler*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul; 225-40.
- KÜÇÜKERMEN, Ö. (1973) *Anadolu’daki Geleneksel Türk Evinde Mekân Organizasyonu Açısından Odalar*, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, İstanbul.
- KÜÇÜKERMEN, Ö. (1985) *Kendi Mekânının Arayışı İçinde Türk Evi*, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, İstanbul.
- MÜLLER-WIENER, W. (2001) *İstanbul’un Tarihsel Topografyası 17. Yüzyıl Başlarına Kadar Byzantion-Konstantinopolis-İstanbul*, Yapı-Kredi Yayınları, İstanbul.
- ÖZKAYA, H. G. (2011) *18. Yüzyıl İstanbul’unda Barınma Kültürü ve Yaşam Koşulları*, Doktora Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı Mimarlık Tarihi ve Kuramı Lisansüstü Programı, İstanbul.

- ÖZKAYA (AKGÜN); H. G. (2015) *18. Yüzyılda İstanbul Evleri Mimarlık, Rant, Konfor, Mahremiyet*, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, İstanbul.
- PAKALIN, M. Z. (1993) *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- SCHACHT, J. (1964) *An Introduction to Islamic Law*, Oxford University Press, Ely House, London.
- SÖZEN, M. (2001) *Türklerde Ev Kültürü*, Doğan Kitapçılık A.Ş., İstanbul.
- TANYELİ, U. (1996) Klasik Dönem Osmanlı Metropolünde Konutun “Reel” Tarihi: Bir Standart Saptama Denemesi, *Prof. Dr. Doğan Kuban’a Armağan*, Eren Yayıncılık, İstanbul;57-71.
- TANYELİ, U. (1996) Anadolu’da Bizans, Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Dönemlerinde Yerleşme ve Barınma Düzeni, *Tarihten Günümüze Anadolu’da Konut ve Yerleşme*, İstanbul; 458-61.
- TANYELİ, U. (2006) Osmanlı Metropollerinde Evlerin Konfor ve Lüks Normları (16.-18. Yüzyıllar), *Soframız Nur Hanemiz Mamur Osmanlı Maddi Kültüründe Yemek ve Barınmak*, ed. S. Faroqhi, C. K. Neumann, çev. Z. Yelçe, Kitap Yayınevi, İstanbul; 333-49.
- TANYELİ, U. (2012) İstanbul’da Mekân Mahremiyetinin İhlali ve Teşhiri, Gerilimli Bir Tarihçe 16.-21. Yüzyıl, *İstanbul’da Mekân Mahremiyetinin İhlali ve Teşhiri, Gerilimli Bir Tarihçe ve 41 Fotoğraf*, Akın Nalça Kitapları, İstanbul; 5-74.
- YERASİMOS, S. (2006) 16. Yüzyılda İstanbul Evleri, *Soframız Nur Hanemiz Mamur Osmanlı Maddi Kültüründe Yemek ve Barınmak*, ed. S. Faroqhi, C. K. Neumann, çev. Z. Yelçe, Kitap Yayınevi, İstanbul; 307-33.
- YÜKSEL, İ. A. (2005) *Risale-i Mi’mariyye, Ca’fer Efendi, 1023/1614*, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul.

Received: 15.04.2016; Final Text: 08.09.2017

Keywords: House; İstanbul; 18th century; dahiliye; hariciye.

RETHINKING ABOUT OTTOMAN HOUSES: CASES OF FIVE İSTANBUL HOUSES WITH DAHİLİYE-HARİCİYE SECTIONS FROM THE 18TH CENTURY

By means of an increase in the number of researchers referring to Ottoman written documents, Ottoman houses have been re-evaluated with a critical approach. In this re-evaluation process, these documents reveal a variety of houses which cannot be generalized on the contrary to the past typological works. Based on this point of view, this paper aims to make a contribution to this area by focusing on five examples of houses represented in *istibdal* records in Ahkam registers between 1742 and 1765. In this way, each house — with its users, neighbours, dimensions and space components — will be handled as a whole and examined individually. The examples were selected among a type of similar houses, all of them in two sections, one called a *dahiliye* and the other a *hariciye*. On the other hand, when comparing these houses among each other, it is seen that each of them has a particular situation, different characteristics and components, and also diversified spatial relationships. This variety among the houses

is very important, so that the ultimate goal of this paper is to point out this diversification. It is also necessary to remark that each house has its particular story and history. That is because, for beginning to think about and discuss these houses, differences, diversities and exceptional cases also contribute a lot to the literature, in addition to the general characteristics and similarities.

Furthermore, even though houses with the two sections of dahiliye and hariciye are frequently encountered types of houses in research articles about this issue, they still remain largely a mystery. So, another aim of this article is to begin a discussion about dahiliye-hariciye compartmentalization and how the space configurations of each section are varied for every house in this study.

OSMANLI EVLERİ ÜZERİNE YENİDEN DÜŞÜNMEK: 18. YÜZYILDAN DAHİLİYELİ-HARİCİYELİ BEŞ İSTANBUL EVİ ÖRNEĞİ

Mimarlık alanında Osmanlı yazılı belgelerini kullanan araştırmacıların sayısındaki artışla birlikte, Osmanlı evleri eleştirel bir yaklaşımla yeniden değerlendirilmeye başlandı. Bu değerlendirmelerde belgeler, daha önce sıklıkla yapılan tipolojik çalışmaların aksine, konutların genelleme yapılamayacak kadar çeşitlendiğini ortaya koyuyor. Bu durumdan hareketle, bu makale, 1742-1765 yılları arasında Ahkâm defterlerindeki istibdal hükümlerinde karşılaşılan beş ev örneğine odaklanarak, bu alandaki çalışmalara bir katkı yapma amacındadır. Makalede, her ev, kullanıcısı, komşu arsaları, boyutları (arsa ve bina yüzölçümü ve kat sayıları) ve mekân bileşenleriyle bir bütün olarak ele alındı ve ayrı ayrı incelendi. Örnekler biri dahiliye, diğeri hariciye olarak adlandırılan iki bölümü bulunan evler arasından seçildi ki, böylece aynı tip evler üzerinden bu çeşitliliğin sorgulanması daha anlamlı olacaktır. Çünkü, her bir evin kullanıcısı, konumu, boyutlarıyla özel durumları vardı ve her biri farklı özellikleri ve bileşenleriyle çeşitlenen mekânsal ilişkilere sahipti. Bu çalışma, evler arasındaki bu çeşitliliğin gösterilmesini hedeflerken, her bir evin ayrı hikayesi ve tarihi olduğuna, her evde o eve özgü farklı durumlarla karşılaşılabilirliğine de dikkat çekiyor. Zira, evler üzerine düşünmek ve tartışmak açısından bu alandaki literatüre farklılıklar, çeşitlenmeler ve istisnai durumlar da genel özellikler ve benzerlikler kadar önemli katkılar sunacaktır.

Bunun yanı sıra, konuyla ilgili araştırmalar ve makalelerde dahiliyeli-hariciyeli evlerle sıklıkla karşılaşıyor olsa da bu evlerle ilgili bilgimiz çok sınırlı ve gizemini koruyor. Bu makalenin diğeri bir amacı da bu evlerle ilgili bilinenleri sorgulamak, dahiliye-hariciye bölümlerinin ayrışmasını ve bu bölümlerdeki mekânsal düzenlemelerin her bir evde nasıl farklılaştığını tartışmaya açmaktır.

HATİCE GÖKÇEN ÖZKAYA; B.Arch, M.Sc., PhD.

Received her bachelor's degree in architecture from Middle East Technical University, Faculty of Architecture (2003) and master's degree in architecture from Suleyman Demirel University, Faculty of Architecture and Engineering (2006). Earned her PhD. degree in architecture from Architectural History Department at Yıldız Technical University in 2011. Major research interests include history of Ottoman architecture and Ottoman houses. gokcenakgun@yahoo.com.